

УДК 477«17»

Андрій Бовгиря*

**«ПО НАШЕМУ НАЗВАНІЮ — МОСКАЛИ»:
РОСІЯНИ У СПРИЙНЯТТІ МЕШКАНЦІВ ГЕТЬМАНЩИНІ
XVIII ст.****

Історія України XVII–XVIII ст. багата на історичні події, що були пов'язані із процесами формування держави, який потребував не лише політичних, дипломатичних й економічних зусиль, але й ідеології, формування національної ідентичності. Визначення рис власної ідентичності у будь-якої нації відбувається через національний міф та порівняння себе із сусідами, конструювання протилежності «ми — вони». Особливе місце серед сусідів займали росіяни. Історія взаємовідносин між двома народами була не простою впродовж тривалого періоду. Природно, що росіяни, як представники етносу, чи держави були широко представлені в українських тогочасних джерелах, в тому числі матеріалах про так звані політичні злочини. Їх аналіз дає змогу реконструювати формування образу Російської імперії та її мешканців у свідомості й уявленнях українців ранньомодерного періоду, а також прослідкувати зворотню візію українців росіянами XVIII ст.

Ключові слова: Гетьманщина, політичні злочини, образ іншого.

Andrii Bovgyria

**«BY OUR NAME — MOSCALI»: RUSSIANS IN THE PERCEPTION
OF THE XVIII CENT. HETMANATE INHABITANTS**

The history of Ukraine in XVII–XVIII centuries is abundant in historical events, which have been associated with processes of the state formation that required not only political, diplomatic and economic efforts, but also the ideology and national identity formation. The definition of any nation's own identity features is proceeding through the national myth and self-comparison with the neighbors, constructing the contradistinction "we are — they are". Russians ranks the notable position among the neighbors of Ukraine. The history of relations between two nations was uneasy for an extended period. Naturally, the Russians as representatives of the ethnos were widely represented in the Ukrainian sources of that time. Their analysis allows to reconstruct the formation of the image of Russia and its inhabitants in the consciousness of the

* *Андрій Бовгиря* — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України, andrzej@ukr.net.

** Стаття підготовлена за фінансової підтримки Канадського інституту українознавчих студій із Вічного фонду ім. Михайла і Дарії Ковальських.

Ukrainians of early modern period and to trace the vision of Ukrainians by Russians in the XVIII century.

Key words: *Hetmanate, political crimes, image of other.*

Мешканці Гетьманщини, згідно із змістом історичних наративів кінця XVII–XVIII ст. позиціонували себе частиною «малоросійського козацького народу»¹, усвідомлювали його відмінність від інших етносів, що проживали на її теренах або ж сусідів. Про кожного з них в текстах склався відповідний образ, який можливо співпадав з рецепцією іноетнічності в соціумі того періоду.

Однак образ «інших» в наративних текстах не був простим відображенням такої рецепції. Конструкт «іншого» — один з найважливіших елементів формування власної ідентичності. Адже усвідомлення себе певною спільнотою спирається не лише на міфи, історичну пам'ять але й базується також на стереотипізації образів «інших», проектуванні ідей, цінностей і уявлень про самих себе, об'єктивізації власних чеснот і вад, формуванні ідентичності через заперечення негативних рис, що приписуються «іншим»². Останні виступають у ролі певного фактора згуртованості «ми-групи» — уявної спільності, яка прагне ототожнити себе через обмеження від «вони-групи»³.

У текстах історичних творів, що створювалися в Гетьманщині, можна позначити кілька етнічних груп, найбільш релевантних цим цілям. Йдеться про поляків, росіян, турків і татар, а також євреїв. Втім, саме росіяни представлені не лише в наративах, але й матеріалах справ про політичні злочини⁴. Установи, що їх розслідували, прискіпливо розглядали кожен із випадків пейоративних висловлювань в адресу росіян — «противу великороссийских людей непристойных речей», вбачаючи в них проекцію ставлення щодо владних установ та імперської політики в

¹ В текстах кінця XVII–XVIII в. для позначення спільноти, що мешкала в Гетьманщині, часто використовувалися означення: «наш народ», «народ малоросийский», «народ украинский» «народ украино-малоросийский», «козакоруский», «козацкая нация» и др. Оскільки не вдалося виявити закономірностей їх вживання, варіації цих словосполучень є підстави вважати синонімічними.

² *Ретина Л.* «Национальный характер» и «образ другого» // *Диалог со временем.* — 2012. — Вып. 39. — С. 10,13.

³ *Шенк Б.-Ф.* Александр Невский в русской культурной памяти. — М., 2007. — С. 14–15.

⁴ Див. докладніше про систему політичного судочинства і розшуку в Московському царстві і Російській імперії, Гетьманщині XVII–XVIII ст.: *Анисимов Е.* Дыба и кнут. Политический сыск и русское общество в XVIII в. — М., 1999; *Бовгиря А. М.* «... Я вашего царя не знаю»: українці як фігуранти судових справ про образу честі монарха (XVIII ст.) // *Український історичний журнал.* — 2008. — № 5. — С. 87–100.

цілому. Впродовж існування Гетьманщини досвід співіснування з ними відбувався переважно в рамках відносин між місцевим населенням та представників адміністрації, військовими. Така особливість контактів ускладнювала етнічне сприйняття росіян в текстах літописів, яке зводилося до персональних або корпоративних образів — солдати воєводи, чиновники. Всі вони були репрезентантами держави. Політика Московського царства, Російської імперії по відношенню до автономії сприймалася через призму їх дій. Сприйняття росіян як етносу, таким чином, замінюється рецепцією Росії як держави. В основі цього сприйняття лежав концепт прав і вольностей, який був своєрідним мірилом ефективності політики центру стосовно Гетьманщини

Наративний образ росіян і той, що склався в побутовій свідомості, відображений в матеріалах по «слову і ділу», фактично повторювали один одного. Не відомо який із них був первинним, очевидно їх конструювання відбувалося паралельно під впливом одних і тих же чинників.

В історичних творах рідко можна знайти згадки власне про росіян як представників окремого етносу. Кілька разів зустрічаються визначення «люди московского народа», «москвитянин», «москала», «москва» і похідні від останнього — «одежда московская», або навіть — «выбранил по-московски матерно». Вони відносяться переважно до епізодів з описом подій другої половини XVII ст. Ближче до кінця століття, а також в сюжетах з XVIII ст. до вжитку входять етноніми «великоросіяне», «росіяне». Етнонім «москалі» тепер уже втрачає своє нейтральне значення, набуваючи статусу негативного або зневажливого. Його вживання переважно пов'язано з документами антиімперського напрямку — універсали «татарського» гетьмана Петрика Іваненка⁵ чи «Пакти і постановив» Пилипа Орлика⁶. Але, наприклад, при описі спільної облоги турецької фортеці Кизи-Кирмена (1695), Величко стверджує, що в ній брали участь, крім козаків, «наши браття москалі»⁷.

Протиставлення себе — «ми-групи» відбувалося в наративах здебільшого по лінії мілітарного розподілу. Таким чином, чітко розмежовуються «ми» — «козацкое /малоросийское войско», «наше войско», і «вони» — військо «московское», «великоросийское», «государское». Втім, для протиставлення турецько-татарської загрози фіксуються позначення «наші

⁵ Летопись событий в Юго-Западной России в XVII-м веке. — К., 1855. — Т. 3. — С. 456.

⁶ Договори і постанови / упорядник О. Алфьоров. — К., 2010.

⁷ Летопись событий в Юго-Западной России в XVII-м веке. — К., 1848. — Т. 3. — С. 501.

війська» для позначення себе і своїх союзників⁸. Для позамілітарних розмежувань авторами літописів використовувалися категорії, засновані на принципах підданства. Таким чином, «ми» — проживають на території автономії, Гетьманщини, «люди гетьманського регимента», «вони» — «государевы люди», «царские люди», що підлягають іншій системі владної субординації.

В побутовій свідомості, представленій тут матеріалами про політичні злочини, картина рецепції росіян схожа. Вони представлені передусім як репрезентанти держави при незначній присутності етнічних номінацій, які, як правило тісно залежать від корпоративних означень — уявлень про росіян як солдатів гарнізонів чи службовців над автономних органів влади. В документах слідчих справ часто вживається дефініція «москаль», яка зазвичай має негативні конотації, втім трапляються й більш нейтральні визначення, з елементами етнічного маркеру. «По нашему названию москали» — фраза запорозького кошового Сича, висловлена ним згідно тексту доносу козака Башмака від 1750 р., є одним із прикладів подібного вживання⁹. Кошовий мав на увазі представників російського гарнізону, що перебували на Запоріжжі. Подібним же чином слід трактувати слова запорожця Буряка, який, усвідомлюючи можливі для себе наслідки за зневажливе висловлювання про портрет імператриці Анни Іоанівни, сказав: «Если б то москаль послыхав, тогда было б мне за то»¹⁰. Тут маємо очевидне поєднання корпоративного та етнічного означення «москалів» як солдат та етнічної групи.

Більш чітко етнічні номінації простежуються у справі 1728 р. «О похабных словах почепских обывателей на великороссийских людей». Один із її фігурантів називав «великороссийских людей шавками, то есть по малороссийскому наречи — погаными собаками»¹¹. Причини такого судження лежать перш за все в обставинах конфлікту князя Олександра Меншикова з гетьманом Іваном Скоропадським та місцевими автономними інституціями. Почіп разом з навколишніми селами був виведений з-під гетьманського регименту та включений в склад володінь князя. Засилля й зловживання його управителів спричинили хвилю невдоволь мешканців міста та округи, один із епізодів якої знайшов відображення у цій справі. При цьому негачія і невдоволення міщан була направлена не

⁸ Sysyn F. The Image of Russia and Russian–Ukrainian Relations in Ukrainian Historiography of the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries // Culture, Nation and Identities. The Ukrainian–Russian Encounter (1600–1945). — Edmonton–Toronto, 2003. — P. 139, 140.

⁹ Российский государственный архив древних актов (далі — РГАДА). — Ф. 248. — Оп. 13. — № 793. — Л. 86 зв.

¹⁰ РГАДА. — Ф. 7. — Оп. 1. — № 592. — Л. 1.

¹¹ РГАДА. — Ф. 248. — Оп. 29. — № 1793. — Л. 65.

лише на безпосередніх виконавців волі Меншикова — управителів, солдат гарнізону, безпосередньо задіяних у конфліктах та зловживаннях, але й екстраполювалась на усіх «великороссийской породы людей», що проживали в Почепі. Автор вищенаведених слів — міщанин Марухненко погрожував також підняти повстання й винищити увесь гарнізон «так что офицери да управитель живими из Почепа не виберутся» а також «грозил великороссийских людей, обретающихся в Почепе разными смертми погубити»¹². Він же наполягав «Даби великороссийского народа никого, и детей тут не било и наши дети не били би за рускими детьми». Інший мешканець Почепа Косма Красковський «бранил московського народа людей. Чтоб наши дети за московским народом никогда в неволе не были»¹³. Третій фігурант звинувачень у цій справі Дмитро Дума «бранил матерно московський народ говорил чтоб наши дети за московским народом не были. Князя Меншикова називал князиком, блинниковим сином и блинником»¹⁴. Таким чином, почіпські жителі протиставляли себе — «ми-групу», «іншим» — росіянам. В основі іншування лежали соціально-політичні фактори, діяльність князівської адміністрації з якою асоціювалося уявлення про усю російську громаду Почепа, з представниками якої небажаними були навіть змішані шлюби. Можна припускати про існування стійкої рецепції іноетнічності в середовищі мешканців Почепа й разом з тим саморепрезентації як представників окремої етнічної спільноти.

Подібні уявлення яскраво представлені й в справі 1746 р. Дружина каноніра чернігівської гарнізонної артилерії Єфимія Шляпіна поскаржилася в полкову канцелярію на чернігівського війта Козьму Коневського через ігнорування ним позовів на свою сусідку, міщанку Наталію Стишкову. Та, на переконання Шаляпіної, впродовж тривалого часу здійснювала проти неї чаклунські обряди, через які в неї помирали новонароджені діти. Суть обрядів полягала у виливанні під її будинок «заколдованой воды», в якій перед тим виварювалася собача голова. Коли Шляпіна в магістраті вимагала покарати її сусідку за «колдовство, богопротивные поступки и обиды», війт систематично відмовляв їй у задоволенні позову, а одного разу навіть сказав: «Ти вышла замуж за москаля и хочеш наш народ поесть!»¹⁵. Означений вислів війта, що спричинив порушення проти нього справи «государева интересу», привертає увагу формулюванням «наш народ». Причому дружина каноніра втрачала право приналежності до цієї спільноти через одруження з пред-

¹² РГАДА. — Ф. 248. — Оп. 29. — № 1793. — Л. 76.

¹³ Там само. — Л. 81 зв.

¹⁴ Там само. — Л. 90.

¹⁵ РГАДА. — Ф. 248. — Оп. 41. — № 3531. — Л. 520–536.

ставником іноетнічної групи. Її позови проти сусідки й скарги на магістрат інтерпретувалися як вчинки, ворожі усій спільноті — «нашому народу».

Сприйняття росіян як представників держави тісно залежало від ступеня її втручання у справи української автономії. Майнові, соціальні конфлікти, що були неодмінним наслідком такого втручання, ставали своєрідним каталізатором у конструюванні ідентичностей, бінарних опозицій — «ми» і «вони». Подібні конфлікти характерні для усього періоду існування Гетьманщини. Яскравим прикладом може слугувати виступ проти воєвод 1667 р. на Лівобережжі чи повстання пікінерів 1769 р. Постполтавський період — 1709–1720-ті рр., хоч і не був позначений збройними акціями, втім наступ на майнові, соціальні права, репресії проти «мазепинців», фактичне запровадження політичного судочинства, викликали певні реакції в суспільстві. Мешканці Гетьманщини пов'язували свої негаразди в тому числі й з росіянами, які мешкали поруч, були представниками імперії, та безпосередніми виконавцями управлінських чи мілітарних функцій. До них у суспільстві, за висловом запорозького козака Нестулі, було «великое недоброхотство»¹⁶. Воно відображалось передусім вербально, втім висловлювання вирізнялися особливим радикалізмом, який і перетворював їх авторів на фігурантів слідства, що відносилися до категорії «слово і діло».

Козак новомглинської сотні Авраменко у присутності новомглинського сотника, взявши до рук рушницю, говорив російському офіцеру: «Не зарекаюся, бо колись цих москалей треба карати!»¹⁷. Кость Гало — мешканець яготинської сотні, був впевнений, що протиріччя з великоросіянами невдовзі спричинять до великого бунту проти них у Київському полку¹⁸. Подібні радикальні настрої звучали 1727 р. у словах колодника Стародубського острогу, який у відповідь погрози охоронця-росіянина донести на нього про лайливі слова в адресу імператриці, погрожував йому розправою: «У нас Государя нет а есть баба! Вас всех москалів годилось би перевершать, что на нас доносите. Дождетесь что ми будем вас вешать»¹⁹.

Прикметно, що в багатьох висловлюваннях присутні сподівання на якусь «третю силу» — колективну чи персоніфіковану, яка неодмінно мала змістити баланс сил у протистоянні росіян і жителів Гетьманщини на користь останніх. Їх зміст зводився полягав в апелюванні до сильної гетьманської влади, яка б захистила «права і волності». Потреба в ній

¹⁶ РГАДА. — Ф. 124. — Оп. 1 (1711). — № 6. — Л. 11.

¹⁷ РГАДА. — Ф. 124. — Оп. 1 (1716). — № 41.

¹⁸ РГАДА. — Ф. 248. — Оп. 5. — № 323. — Л. 112–122.

¹⁹ РГАДА. — Ф. 248. — Оп. 29. — № 1793. — Л. 55–60.

особливо зростала в періоди безгетьманства або ж при «слабких» гетьманах, яким, наприклад, сприймався Іван Скоропадський. Вислів слуги полковника Павла Полуботка Федора Стичинського про те що «нинешний гетман человек смирной, за Украину стоять не умеет, кто нападет, то все дерут. Коли б уже дожидаться когда гетманом будет полковник ваш, он за Украину стоял би и москалям ее разорять не давал. Ваш полковник еще не гетман, однако без его приказа москали в полку ваше ничего не берут»²⁰, слід розглядати саме в такому контексті. Олонецька шинкарка Агафія Слесарева в 1731 р. свої сподівання поклала на гетьманича Павла Апостола, який в той час був миргородським полковником: «Вы знаете с москалями и их любите. Пан наш Миргородский москву скоро всю вырубит!»²¹. Періодом безгетьманства 1740-х рр. датовано донос російського солдата Антонова на селянина Корнія Федорова, в якого той перебував на постой. Жаліючись на свавілля квартирантів, селянин говорив солдату: «Когда же гетмана наставят, то ви у нас на квартирах стоять не будете, говаривал он, шея сапоги. Когда Господь даст, турки востанут, и вас канчуками в московскую землю погонят». Згідно із подальшим змістом доносу, Федоров «указав ему рукою на свою ногу, говорил: «И тогда ви ноги наши целовать будете. Когда турки восстанут и придут в наш край то будет малороссийским обивателям легче»»²². Подібна ж розмова відбулася між козаком Сумського полку Мамицею і російським офіцером Трофимом Яковлевим. У відповідь на офіцерську лайку: «Бунтовать де замышляете, а еще с вас мазеповщина не вывелась!», Мамиця у своїх погрозах апелював до імені одного із ватажків повстання Кіндрата Булавина (1707–1708 рр.) Ігнатія Некрасова: «Растакие де москали, будет на вас Некрасов и будем мы вас волочить за ноги!»²³.

В уявленні росіян/великоросіян мешканці Гетьманщини також становили окрему спільноту. В документах Московського царства був широко-вживаний термін «черкаси» для її означення. Невідомо чи був це етнонім, чи ним позначали виключно людей військового стану — козаків. Ймовірно спочатку йшлося про саме таке, вузьке трактування, але згодом під «черкасами» стали розуміти усе населення автономії. Його вживання обмежено в просторі і часі. В офіційних документах, що направлялись з Москви, «черкаси», «черкаские городы» витісняється вже у 70–80 рр. XVII ст. термінами «малороси/малороссияне», «Малороссия», а починаючи з петрівських часів, широко вживання також набуває назва

²⁰ РГАДА. — Ф. 124. — Оп. 1 (1715). — № 36.

²¹ РГАДА. — Ф. 7. — Оп. 7. — № 280. — Л. 377.

²² Центральний державний історичний архів України в м. Києві — Ф. 53. — Оп. 2. — Спр. 55. — Л. 21.

²³ РГАДА. — Ф. 371. — Оп. 4. — № 527/1580. — Л. 1.

«Україна». Втім, поодинокі випадки функціонування «черкаси» продовжують фіксуватися в текстах аж до середини XVIII ст.

Домінантою сприйняття мешканців Гетьманщини в пост-полтавську стали кліше «мазепинці», «изменники», що особливо характерним було для першої половини XVIII ст. Однак, попри суттєве скорочення автономних прав і посилення інтеграційних процесів в межах імперії, Гетьманщина в очах управлінської еліти імперії продовжувала сприйматися як важлива політична категорія. Прикметно, що Олександр Шаховський, що їхав у 1731 р. в Україну аби стати резидентом при гетьманові Апостолі, усвідомлював вийнятковість свого нового статусу, заявляючи, що їде «самодержцем владеть черкаские города»²⁴.

В матеріалах установ політичного розшуку представлений також один із сегментів візії мешканців Гетьманщини у XVIII ст. Йдеться про документи часів правління Єлизавети Петрівни, де фігурувала тема фаворитизму — становища братів Розумовських — «черкашан»²⁵, при дворі. Відношення до них з боку «старої» еліти імперії, в тому числі й етнічно російської, в певній мірі екстраполювалося на всіх українців, вихідців із Гетьманщини, що перебували при дворі. Головною тезою такої рецепції були уявлення про кардинальну зміну становища українців, які, завдяки лояльності до них монархині, значно поліпшили свій майновий та соціальний статус. Найбільш яскраво вона виражена в словах російського поручика Замлинського, який стверджував що «малороссияне, которые хаживали в богом платье, ныне все вышли по Разумовскому и носят богатое платье с позументами»²⁶. Він же картвав імператрицю за те, що вона «милостива ныне к малороссиянам, а к нам нет». Ще один представник «старої» знаті — грузинський князь Андронік, який довго служив при дворі російських монархів, жалівся у 1762 р., що покійна імператриця була дуже прихильна до української старшини на шкоду іншим родовитим станам: «Мы служим Ее Императорскому Величеству, а наша малороссийская старшина разогнала пол Малороссии, а нас обижали. Покойная императрица графа Алексея Разумовского слушала и всю его фамилию жаловала. Мы все чрез его проклятого пропали»²⁷. Представник польської еліти при російському дворі — ротмістр Яків Крамницький, стверджував аналогічне: «Вы ныне, малороссияне, в чести, а Алексей Григорьевич Разумовский в чести у великой государыни, а когда был на

²⁴ РГАДА. — Ф. 7. — Оп. 1. — № 309. — Л. 27.

²⁵ РГАДА. — Ф. 349. — Оп. 1. — № 2128.

²⁶ РГАДА. — Ф. 7. — Оп. 1. — № 5. — Т. 2. — Л. 62 об.; Тайная канцелярия в царствование императрицы Елизаветы Петровны // Русская старина. — 1875. — Т. 12. — С. 534–535.

²⁷ РГАДА — Ф. 7. — Оп. 1. — Д. 1408. — Л. 1–13.

царстве Іоан Антонович, то нам полякам была великая честь»²⁸. Дуже показовою в такому контексті є також діалог між півчим придворної церкви українцем Семеном Клементєвим і російським поручиком Василем Прозоровським, що сталася в 1746 р. Поручик обізвав вихідця з Гетьманщини хохлачем і «бранил его всякими ругательными словами и всех хохлачей при дворе». Клементєв протестував, назвавши себе «слугою Государыни», на що Прозоровський відповів: «Не велико дело! Ты певчим и останешся, а у меня будет красная лента, а ты, хохлач, того иметь никогда не будешь!». Його опонент нагадав, що Прозоровський чинить «в противность указа Ее Императорского Величества, так как не только придворных, но и никого из малороссиян хохлачами называть и ругать не велено». Росіянин апелював до репрезентації себе представником давньої еліти: «Ты вчера дворянином сделался, а Прозоровские уже сто лет из Ярославских князей. Ты мужик, еще вчера пожалован дворянином, а я несколько сот лет дворянин!». Слова Семена Клементєва, про те що «новые дворяне тем не виноваты, напрасно ты поносиш и ругаешь», не справили жодного враження на поручика. Відтак, півчий звернувся з відповідним поданням до Сенату, де зазначив: «Прозоровский сверх того поносительных и мерских ругательных слов, которых в моем всепокорнейшем донесении и писать непристойно»²⁹.

Необхідно відмітити, що принаймні тимчасова зміна політичного курсу імперії щодо української автономії, пов'язана з персональним фактором — становищем Розумовських при дворі, впливала також і на саморепрезентацію її мешканців. У суспільній свідомості піднесення родини Розумовських сприймалося також як певний рубіжний період для Гетьманщини, пов'язаний з відновленням гетьманства та колишніх прав і вольностей. Окрім Розумовського, він асоціювався з «монаршою милістю» та її персоніфікацією — Єлизаветою Петрівною — «улюбленого» персонажу історичних наративів середини XVIII ст. «Сию монархиню всемогущество Божие особливо множили добродетелями, обогатило любовью горячею к благочесстию, милосердием к бедным, человеческою милостию не толко к добримъ, но и к злодеям и врагам своим...»³⁰, — писав Григорій Покас. Дуже показовим є висловлювання козака Барішівської сотні Київського полку Олексія Лазаревського, для якого відчуття змін було консолідоване у фразі: «Я что хочу, то и делаю в Малороссии! Государыня нине такой указ дала! Потому как наш Разумовский с Государыней живет!»³¹. Напевно в такому ж контексті слід

²⁸ РГАДА. — Ф. 349. — Оп. 1. — № 2246.

²⁹ РГАДА. — Ф. 7. — Оп. 1. — № 1077.

³⁰ Короткий опис Малоросії (1340–1776). — К., 2010. — С. 128.

³¹ РГАДА. — Ф. 7. — Оп. 1. — № 5 (Т. 2.) — Л. 89.

тракувати й висловлювання мешканця села Шептаки Стародубівського полку Павла Хандоженка, який стверджував, що «наша Малороссия ныне стала Великороссией»³². Слова полковника Сулими, який стверджував про себе: «Я малороссийский полковник — велик человек!»³³ також є елементом такої саморепрезентації.

Росіяни, які мешкали в Гетьманщині, часто виступали фігурантами таких матеріалів в образі «постраждалих», проти кого була направлена пейоративна лексика. В ставленні до росіян як «інших» домінували соціально-політичні чинники над етнічними. Вони сприймалися, передусім, як представники держави, метрополії а не конкретного етносу. Відтак, частка негативу, спрямована проти імперської політики, була направлена і на них, оскільки росіяни, які проживали в козацькій автономії і з якими стикалися українці у XVIII ст., виконували управлінські чи мілітарні функції, будучи чиновниками або військовими.

REFERENCES

1. Anisimov E. (1999) *Dyba i knut. Politicheskiy sysk i russkoe obschestvo*. Moskva [in Russian].

2. Bovgyria A. (2008) «... Ya vasheho tsaria ne znaiu»: ukraintsi iak fihuranty sudovykh sprav pro obrazu chesti monarkha (XVIII st.). *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*. (5) [in Ukrainian].

3. Sysyn F. (2003) *The Image of Russia and Russian–Ukrainian Relations in Ukrainian Historiography of the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries. Culture, Nation and Identities. The Ukrainian–Russian Encounter (1600–1945)*. Edmonton–Toronto.

4. Rypyna L. (2012) «Natsyonal'nyj kharakter» y «obraz druhoho». *Dyaloh so vremenem*. (39) [in Russian].

5. Shenk B.-F. (2007) *Aleksandr Nevskiy v russkoj kul'turnoj pamiaty*. Moskva [in Russian].

Дата надходження до редакції: 01.12.2017.

³² РГАДА — Ф. 7. — Оп. 1. — № 5 (Т. 2.) — Л. 75.

³³ РГАДА. — Ф. 248. — Оп. 41. — № 3531. — Л. 2.